

Список использованной литературы

- 1 Бердичевский, А. Л. Диалог культур: что дальше? / А. Л. Бердичевский // Мир русского слова. – 2005. – № 1–2. – с. 17–24.
- 2 Чулкина, Н. Л. Мир повседневности в языковом сознании русских: лингвокультурологическое описание / Н. Л. Чулкина. – 2007. – 256 с.
- 3 Яковлева, Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия) [Электронный ресурс]. / Е. С. Яковлева Режим доступа: <https://rucont.ru/efd/191885>. – Дата доступа – 16.02.2021.

The life of an ancient man is inseparable from nature. Phraseologisms and metaphors have preserved to this day the memory of the most subtle observations of man over nature. Occupying an important place in human life, the images of animals and birds were embodied in myths, legends, beliefs of people. Phraseologisms, metaphors, proverbs are the most valuable source of the culture of the people.

УДК 811.161.3'42:398.91:811.161.7'42

А. А. СТАНКЕВИЧ

г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”

БЕЛАРУСКА-РУСКАЯ ПАРЭМІЙНАЯ ПРАСТОРА: КАНВЕРГЕНТНЫЯ І ДЫВЕРГЕНТНЫЯ З’ЯВЫ

У артыкуле праводзіцца супастаўляльна-тыпалагічны аналіз беларускіх і рускіх парэмій паводле іх тэматычнай акрэсленасці, функцыянальнай ролі, агульных і адметных уласцівасцей. Пры аналізе прыказкавых карэлятаў беларускага і рускага парэмійных фондаў вызначаюцца ў якасці асноўных кагнітыўная, лінгвапрагматычная і акцыянальная ролі правербіальных выразаў у грамадскім ужытку, указваюцца розныя спосабы вербалізацыі прыказкавага зместу ў блізкароднасных мовах.

Даследчыкі беларускага фальклору неаднаразова адзначалі яго сувязь з вуснай народна-паэтычнай творчасцю іншых славянскіх народаў, у першую чаргу ўсходнеславянскіх. Так, К. П. Кабашнікаў, аналізуючы беларуска-рускія фальклорныя сувязі, пісаў: «У фальклоры двух братніх народаў глыбока і аб’ектыўна адлюстроўваюцца агульнасць вытокаў духоўнай культуры, а таксама тэндэнцыі да пастаяннага пашырэння ўзаемадзеяння і ўзаемаўзбагачэння як важнейшых рыс фальклорнага працэсу. Пры гэтым мы памятаем, што ў беларускім фальклоры выразна выяўляюцца таксама сувязі з вуснапаэтычнай творчасцю ўкраінскага, польскага і іншых славянскіх народаў» [1, с. 3]. На падставе шматлікіх фактаў даследчык высвятляе вытокі агульнай фальклорнай спадчыны ўсходніх славян.

Неад’емным элементам нашага паўсядзённага жыцця з’яўляюцца народныя прыказкі і прымаўкі, якія традыцыйна адносяцца да так званых малых фальклорных жанраў. Іх стваральнік – народ – даволі актыўна і часта з гумарам адгукаецца на разнастайныя надзённыя пытанні і праблемы паўсядзённага жыцця, выказваючы мудрыя парады, карысныя рэкамендацыі, трапныя назіранні, цікавыя меркаванні, арыгінальныя погляды, услаўляючы пры гэтым найважнейшыя каштоўнасці і высокія маральна-этычныя прынцыпы грамадскага і сямейнага жыцця, катэгарычна асуджаючы розныя загану характару, паводзін, дзейнасці і ўзаемаадносін людзей.

Даследчыкі вуснай народна-паэтычнай творчасці высока ацанілі ідэйна-тэматычнае багацце, адметныя мастацкія вартасці і дыдактычнае значэнне парэмійнага фонду. Так, М. Я. Грынблат адзначаў прагматычную і эстэтычную функцыі прыказак у грамадскім жыцці: «прыказкамі і прымаўкамі ў штодзённым жыцці карыстаюцца ў той або іншай меры амаль усе людзі для падмацавання сваіх думак і меркаванняў, для ажыўлення і ўпрыгожвання сваёй гаворкі, надаючы ёй большую яркасць і выразнасць» і ў той жа час падкрэсліваў важнасць іх кагнітыўнай і аксіялагічнай ролі: «але ўпрыгожванне і ажыўленне мовы не адзіная і не асноўная функцыя прыказак і прымавак, <...> яны з'яўляюцца хавальнікамі і выразнікамі шматвяковага гаспадарчага і жыццёвага вопыту народа, яго назіранняў і ведаў аб прыродзе, яго філасофіі і маралі, педагагічных поглядаў і правіл паводзін, ацэнкі гістарычных падзей, зборам практычных парад і рэкамендацый» [2, с. 5]. «Прыказкавае слова ёмкае, павучае і асацыятыўна раскошнае», – адзначае М. А. Янкоўскі [3, с. 157].

«Прыказкі з іх здольнасцю абагульняць жыццёвы вопыт – гэта, па сутнасці, маленькія прытчы, – лічыць В.П. Рагойша, – <...> прыказка вызначаецца завершанасцю і лаканічнасцю формы, яскравай метафарычнасцю, рытмічнасцю мовы, разнастайнасцю сродкаў мастацкай выразнасці» [4, с. 282–283].

Звязваючы прыроду парэмій з павучальнасцю, адной з асноўных функцый прыказкавых выразаў сучасныя парэміёлагі лічаць дыдактычную, рэгулятыўную функцыю, якая абумоўлівае іх прагматычны патэнцыял. Ступень актуальнасці павучальнага сэнсу парэміі можа быць рознай у залежнасці ад сацыяльна-камунікацыйнай сітуацыі яе выкарыстання [5, с. 9–10].

Супастаўляльны аналіз беларускага і рускага парэмійнага фонду дазваляе выявіць як канвергентныя, супадаючыя з'явы і працэсы, так і дывергентныя, адрозныя рысы і факты. Вывучэнне прадметна-тэматычнай і функцыянальна-сэнсавай накіраванасці народных афарызмаў у беларуска-рускай парэмійнай прасторы дае падставу вызначыць асноўныя прыказкавыя функцыі, звязаныя з іх інтэнцыянальнасцю. Гэта ў першую чаргу кагнітыўная, пазнавальная роля народнай афарыстыкі, у якой адлюстравана, занатавана і захавана грамадскі вопыт, звязаны з назіраннямі за прыроднымі з'явамі, асаблівасцямі грамадскага жыцця, гаспадарчай дзейнасці, сялянскага побыту, сямейных адносін і да т. п.

Многія парэміі і ў беларускай, і ў рускай мове маюць выразную лінгвапрагматычную накіраванасць – у іх дэкларуюцца разнастайныя практычныя парады, рэкамендацыі, выказваюцца абагуленыя погляды на жыццё, дыктуюцца нормы маральна-этычных паводзін чалавека.

Шматлікія правербіяльныя выразы валодаюць аксіялагічнай значнасцю, маюць каштоўнасць арыенцір, у іх выражаецца прамая або ўскосная пазітыўная ці негатыўная ацэнка пэўнага факта, падзеі, з'явы або якасці, выказваюцца эматыўныя адносіны да іх, адабрэнне або неадабрэнне.

Супастаўленне тыпаў структурна-семантычнага мадэлявання парэмійнага дыскурсу ў беларускай і рускай мовах дазваляе таксама вызначыць розныя спосабы вербалізацыі прыказкавага зместу. З аднаго боку, у многіх народных афарызмах змест выказваецца літаральна, у прамым сэнсе ў форме назіранняў, абагульненняў, разважанняў, парад, рэкамендацый, станоўчай ці адмоўнай ацэнкі і інш. З другога боку, у шматлікіх беларускіх і рускіх правербіяльных выразках выкарыстоўваецца іншасказанне, калі пэўнае назіранне, сентэнцыя або павучанне выражаюцца алегарычна, праз сімвал, метафару, алюзію, алагізм, гульні слоў і іншыя лексіка-семантычныя сродкі выяўленчай выразнасці. У сувязі з гэтым у навуковай літаратуры часта падкрэсліваецца пераносны, алегарычны сэнс многіх прыказак: «Прыказка – устойлівае, узаўяўляльнае, не менш як двухкампанентнае афарыстычнае, найчасцей поўнасцю або часткова алегарычнае закончанае выказванне звычайна павучальнага характару» [6, с. 18]; «Прыказка – <...>. афарыстычны выраз, які адлюстроўвае шматвяковы жыццёвы вопыт і мудрасць народа часцей за ўсё ў мастацка-вобразнай форме і ўжываецца пераважна ў пераносным

значэнні» [7, с. 398]; «Прыказкі і прымаўкі характарызуюцца сэнсавай мнагазначнасцю і выкарыстоўваюцца ў прамым і пераносным сэнсе» [8, с.].

Як у беларускім, так і ў рускім парэміяльным фондзе прыказкі і прымаўкі вызначаюцца тэматычнай разнастайнасцю і выразнай аксіялагічнай накіраванасцю. Іх тэматычны спектр у асноўным супадае, ён адлюстроўвае: назіранні за прыроднымі з’явамі: «Сонца ўстане, так і дзень настане» [ПП-1, с. 52] / «Солнце пригреет — все поспеет» [Рыбн., с. 144]; адносіны да працы: «Той галодзен не ходзіць, хто арэ і скародзіць» [ПП-1, с. 119] / «Кто сеет да веет, тот не обеднеет» [Рыбн., с. 37]; стаўленне да рамяства: «Рамясло піць-есці не просіць, а само корміць» [ПП-1, с. 146] / «Ремеслу везде почет» [Даль]; сямейныя адносіны: «Добрая жонка — вянец, а ліхая — канец» [ПП-2, с. 71] / «У хорошего мужа и жена досужа» [Рыбн., с. 93]; усхваляе калектывізм: «Дзе дружна, там і хлебна» [ПП-1, с. 375] / «Берись дружно, не будет грузно» [Даль].

У беларускіх і рускіх правербіяльных выразах даецца таксама ўсебаковая характарыстыка асобы: па знешнім выглядзе: «Прыгожаму ўсё гожа» [ПП-2, с. 203] / «Коса — девичья краса» [Рыбн., с. 57]; па фізічным стане: «Калі здароў — сем паноў» [ПП-2, с. 211] / «Нездоровому все немило» [Рыбн., с. 59]; узросту: «Старасць не радасць, а маладосць не навек» [ПП-2, с. 225] / «Чем старше, тем правее; а чем моложе, тем дороже» [Даль]; разумовай здольнасці: «Розум не купишь, у галаву не нальеши» [ПП-2, с. 235] / «Ум да разум — и денег не надо» [Рыбн., с. 68]; паводле маральна-этычных якасцей чалавека станоўчых: «Шчыраму і бог дапамагае» [ПП-2, с. 254]; «Добраму ўсюды добра» [ПП-2, с. 256] / «На добрый привет добрый и ответ» [Рыбн., с. 106]; «За добро добром и платят» [Даль]; «Родная зямелька як зморанаму пасцелька» [ПП-1, с. 287] / «Своя земля и в горсти мила» [Жук., с. 291] і адмоўных: «Горды ды ўпарты нічога не варты» [ПП-2, с. 300]; «На абмане далёка не ўедзеш» [ПП-2, с. 313] / «Кто чарку допивает, тот век не доживает» [Рыбн., с. 183]; «Ненасытному все мало» [Рыбн., с. 160].

У многіх парэміях як беларускіх, так і рускіх рэгламентуюцца правілы паводзін чалавека: «Любіш быць узяхам, любі быць і аддахам» [ПП-1, с. 490] / «Живи для людей, поживут и люди для тебя» [Рыбн., с. 55]; «Лучшы людзям даць, чым самому прасіць» [ПП-1, с. 486] / «Сей добро, и жди добра» [Даль]; «Не ищи правды в других, коли ее в тебе нет» [Даль]; даюцца практычныя парады і рэкамендацыі: «Сей смела, калі ў саду бела» [ПП-1, с. 81]; «Як зязюля скажа «ку-ку», тады сей на цэлу руку» [ПП-1, с. 82] / «В апреле земля преет, спеши пахать и сеять» [Жук., с. 56]; «Подальше положишь, поближе возьмешь» [Даль]; «Семь раз примерь, а один отрежь». [Рыбн., с. 41]; выказваюцца агульныя жыццёвыя назіранні, філасофскі роздум: «Дзе гаспадыняў многа, там ладу мала» [ПП-2, 70]; «Лети сто сяброў, чым сто рублёў» [ПП-1, с. 383]; «У жыцці ўсяк бывае: і проста, і крыва» [Янк., с. 170]; «Лёгка сказаць, ды нялёгка зрабіць» [Янк., с. 309] / «Что было, видели деды; что будет, увидят внуки» [Даль]; «Одна ласточка весны не делает» [Рыбн., с. 122]; «Наперед не узнаешь, где найдешь, где потеряешь» [Даль]; «Слово — серебро; молчанье — золото» [Рыбн., с. 130]; «Век живи, век надейся!» [Даль]; «Не место человека, а человек место красит» [Даль].

Неабходна таксама адзначыць шырокае адлюстраванне народнага календара, метэаралагічных назіранняў і агранамічных парад у парэміях, асабліва беларускіх: «Зіма снежная — лета дажджлівае» [ПП-1, с. 73]; «Калі май халодны, дык год хлебародны» [ПП-1, с. 80]; «Мокра ў май — будуць пышныя караваі» [ПП-1, с. 89]; «Гусі нізка — зіма блізка» [Леп., с. 143]; «Як на грамніцы нап’ецца певень вадзіцы, то на Юр’я наесца вол травіцы» [ПП-1, с. 96]; «Прышоў Пятрок — апаў лісток, прышоў Ілля — апала два, прышоў Барыс — усё пагрыз, прышоў Міхал — усіх з поля паспіхаў» [ПП-1, с. 105]; «Грамніцы — палавіна зіміцы» [Леп., с. 138]; «Калі камарна, то і хлебна» [ПП-1, с. 85] / «Вьюги да метели под февраль полетели» [Жук., с. 82]; «Если пахать плугом, земля станет лугом» [Жук., с. 114]; «Зіма без снегу — лето без хлеба» [Рыбн., с. 142]; «Клади навоз густо, в амбаре не будет пусто» [Даль]; «Рожь две недели зеленится, две недели колосится, две недели отцветает, две недели наливают, две недели подсыхает» [Даль].

Супастаўляльны аналіз беларускага і рускага парэміялагічных фондаў даваляе выявіць не толькі агульныя асаблівасці прыказкавага зместу, але і адзначыць іх пэўныя адрозненні. Так, у рускіх парэміяграфічных крыніцах больш значная ўвага ўдзяляецца характарыстыцы паводзін чалавека і яго асобных якасцей як станоўчых, так і адмоўных. У беларускіх жа слоўніках прыказак і прымавак большы аб'ём займаюць парэміі, звязаныя з гаспадарчай, працоўнай дзейнасцю, матэрыяльным побытам, грамадскім жыццём, народным календаром, чым з характарыстыкай асобы. Пры адлюстраванні ў парэміях асаблівасцей паводзін і характару чалавека ў рускіх прыказках і прымаўках больш разгорнута падаецца негатыўная ацэнка, адмоўная характарыстыка, а ў беларускім парэміялагічным фондзе часцей канстатуецца станоўчыя адзнакі і пажаданні.

Многія прыказкі ў беларускай і рускай мовах поўнасьцю ідэнтычныя як па форме, так і па змесце: «*Не гані каня дубцом, а гані аўсом*» [ПП-1, с. 140] / «*Не гони коня кнутом, а гони овсом*» [Рыбн., с. 43]; «*Не красна хата вугламі, а красна пірагамі*» [ПП-1, с. 211] / «*Не красна изба углами, а красна пирогами*»; [Рыбн., с. 35]; «*Ржаная каша сама себя хвалит*» [Даль]; «*Аржаная каша сама сябе хваліць*» [Леп., с. 74] і інш. Наконт іх існавання ёсць розныя меркаванні. Адны даследчыкі лічаць падобныя парэміі запазычанымі ў беларускую мову з рускай. Аднак К. П. Кабашнікаў выказвае іншае меркаванне – адзначае наяўнасць агульнай усходнеславянскай фальклорнай спадчыны, а таксама пастаяннае ўзаемадзеянне і ўзаемаўзбагачэнне фальклору роднасных народаў [1, с. 7].

У беларуска-рускай парэміянай прасторы даволі часта сустракаюцца правербіяльныя выразы з ідэнтычным зместам, але рознай вербалізацыяй гэтага зместу. Прычым, дывергентныя з'явы, звязаныя з формай выражэння семантыкі парэміяў, праяўляюцца ў рознай ступені – ад нязначных фармальнага адрознення да абсалютна рознага выражэння ідэнтычнага правербіяльнага зместу. Адрозненні формы выражэння аднолькавых па змесце карэлятаў парэміяў у беларускай і рускай мовах звязаны з парадкам, колькасцю і семантыкай структурных кампанентаў народных афарызмаў.

Даволі часта вербалізацыя ідэнтычных па змесце парэміяў у беларускай і рускай мовах адрозніваецца ўключэннем у іх структуру розных блізказначных лексічных кампанентаў: «*Кожная сасна свайму бору песню спявае*» [Леп., с. 269] / «*Всякая сосна своему бору шумит*» [Жук., с. 79] «*Днём раней посеешь – тыднем раней збярэш*» [Янк., с. 81] / «*Днем раньше посеешь, неделей раньше пожнешь*» [Даль]; «*З красы не пап'еш расы*» [Леп., с. 213] / «*С лица не воду пить*» [Жук., с. 282]; «*Не прасі лета доўгага, а малі цёплага*» [ПП-1, с. 84] / «*Не моли лета долгого, моли теплого*» [Даль]; «*Які куст, такі і адростак*» [Леп., с. 596] / «*Какова берёзка, такова и отростка*» [Жук., с. 140]; «*Вясна красна цвятамі, а восень пладамі*» [ПП-1, с. 77] / «*Весна красна цветами, а осень — пирогами*» [Рыбн., с. 145]; «*Рыхтуй летам (улетку) сани, а зімой калёсы*» [ПП-1, с. 274] / «*Готовь сани с весны, а колеса с осени*» [Рыбн., с. 42]; выкарыстаннем у структуры адной з парэміяў выяўленча-выразных сродкаў: «*Сухі марац, мокры май -- будзе жыта, як гай*» [ПП-1, с. 79] / «*Сухой март да май мокрый дают хлеб добрый*» [Рыбн., с. 143]; увядзеннем у адну з аднолькавых па сэнсе парэміяў дадатковых лексічных адзінак: «*З кім навядзеся, ад таго набярэшся*» [Леп., с. 213] / «*С кем поведешься, от того и наберешься: от пчелки медку, от жучка — навозцу*» [Рыбн., с. 85]; «*Што сяльцо, то і нараўцо*» [Янк., с. 259] / «*Что город, то норов, что деревня, то и обычай*» [Рыбн., с. 87]; «*Не мела баба клопату, купіла парася, парасё ў квік, а баба ў крык*» [ПП-1, с. 203] / «*Не знала баба горя, купила баба поросю*» [Жук., с. 210]; «*Вясна кветкамі багата, а восень з пірагамі ў хату*» [ПП-1, с. 77] / «*Весна красна цветами, а осень — пирогами*» [Рыбн., с. 145]; «*Дасць бог дзень, дасць і полудзень (хлеб, ежу, пажытак)*» [Леп., с. 155] / «*Даст Бог утро и день, даст Бог и пищу*» [Даль]; розным парадкам слоў пры ідэнтычным змесце парэміяў: «*Любая кашка з маслам смайна*» [ПП-1, с. 225] / «*Маслом кашу не испортишь*» [Рыбн., с. 140]; «*Без працы не будзеш есці калачы*» [ПП-1, с. 166] / «*Хочешь есть калачи, не сиди на печи*» [Рыбн., с. 35]; розным па

форме выражэннем ідэнтычнай прывербіяльнай семантыкі: «*Шукай жонку не на йгрышчы, а на ржышчы*» [ПП-2, с. 27] / «*Выбирай жену не в хороводе, а в огороде*» [Рыбн., с. 90].

Такім чынам, парэмійныя фонды беларускай і рускай моў характарызуюцца як агульнай, так і адрознай тэматычнай накіраванасцю, выконваюць у грамадстве падобныя кагнітыўную, лінгвапрагматычную і акцыянальную ролі, вызначаюцца рознымі спосабамі вербалізацыі прыказкавага зместу.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Кабашнікаў, К. П. Беларуска-рускія фальклорныя сувязі / К. П. Кабашнікаў. – Мінск : “Навука і тэхніка”, 1988. – 238 с.
- 2 Грынблат, М. Я. Прыказкі і прымаўкі. / Прымаўкі і прыказкі ў дзвюх кнігах, кн.1. Рэд. А. С. Фядосік. Мінск, “Навука і тэхніка”, 1976. – 557 с.
- 3 Янкоўскі, М. Я. Паэтыка беларускіх прыказак / М. А. Янкоўскі. – Мінск : “Выш. школа”, 1971. – 160 с.
- 4 Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – Мінск : “Выш. школа”, 1978. – 320 с.
- 5 Ничипорчик, Е. В. Отражение ценностных ориентаций в поговорках / Е. В. Ничипорчик. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2015. – 358 с.
- 6 Лепешаў, І. Я. Глумачальны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Гродна : ГрДУ, 2011. – 667 с.
- 7 Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: у 5-і т. Т. 4 / Рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск ; БелСЭ, 1986. – 742 с.
- 8 Рыбникова, А. М. Русские пословицы и поговорки / А. М. Рыбникова. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 230 с.

Умоўныя скарачэнні

- 1 Даль – Владимир Даль. Пословицы и поговорки русского народа [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.100bestbooks.ru/files/Dal_Poslovicy_i_pogovorki_russkogo_naroda. – Дата доступа: 03.02.2022.
- 2 Жук. – Жуков, В. П. Словарь русских пословиц и поговорок. 7-е изд / В. П. Жуков. – М. : Изд-во «Русский язык», 2000. – 554 с.
- 3 Леп. – Лепешаў, І. Я. Глумачальны слоўнік / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Гродна : ГрДУ, 2011. – 667 с.
- 4 ПП-1 – Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах, кн. 1 / рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : “Навука і тэхніка”, 1976. – 557 с.
- 5 ПП-2 – Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах, кн. 2. / рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : “Навука і тэхніка”, 1976. – 616 с.
- 6 Рыбн. – Рыбникова, А. М. Русские пословицы и поговорки / А. М. Рыбникова. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 230 с.
- 7 Янк. – Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / Склаў Ф. Янкоўскі. – 3-е выд., дапрац., дап. – Мінск : “Навука і тэхніка”, 1992. – 491 с.

The article provides a comparative typological analysis of Belarusian and Russian proverbs by their thematic affiliation, functional role, common and distinctive features. When analyzing the proverbial correlates of the Belarusian and Russian party funds, the cognitive, linguopragmatic and actional roles of proverbial expressions in public use are determined as the main ones, various ways of verbalization of proverbial content in closely related languages are indicated.